

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Снежана Христова Николова
относно дисертационен труд на тема „Подходи за оптимизация на
взаимодействието между училището, семейството и обществото в условията на
интегрирано обучение”

за придобиване на образователна и научна степен „доктор” в област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2 Педагогика
(*Специална педагогика – Педагогика на деца с интелектуална недостатъчност*)

Докторант: Поликсения Цветанова Кисимова

Научен ръководител: доц. д-р Емилия Хинкова Евгениева

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № РД-38-292 от 02.05.2018 г. на Ректора на Софийския университет „Св. Климент Охридски” съм определена за член на научно жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „**Подходи за оптимизация на взаимодействието между училището, семейството и обществото в условията на интегрирано обучение**” за придобиване на образователната и научна степен „доктор” в докторска програма Специална педагогика от професионално направление 1.2. Педагогика, в област на висше образование 1. Педагогически науки. Автор на дисертационния труд е Поликсения Кисимова – задочен докторант към катедра „Специална педагогика и логопедия” на ФНПП при Софийския университет „Св. Климент Охридски”.

Представеният от докторантката комплект материали е в съответствие с изискванията на ЗРАСРБ и Правилника за развитие на академичния състав на СУ.

Поликсения Кисимова е представила 6 публикации по разглежданата в дисертационния труд проблематика.

Дисертационната разработка е в обем от 260 компютърни страници. Авторката е използвала общо 165 литературни източника от които 138 – на кирилица и 27 – на латиница. В структурно отношение разработката се състои от увод, три глави, изводи и препоръки, заключение, литература и приложения.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Поликсения Цветанова Кисимова е магистър по Специална педагогика (специалност Дефектология), има следдипломна квалификация по тифлопедагогика и преквалификация по логопедия. През 2008 г. е защитила първа ПКС. Работила е последователно като възпитател и учител в училище за деца с нарушено зрение „Луи Брайл”; възпитател и логопед в трето помощно училище „Едуард Сеген”. От 1998 г. и в момента е директор на Трето помощно училище „Едуард Сеген”, трансформирано в Център за специална образователна подкрепа „Едуард Сеген” (от учебната 2017/2018 г.). Участва активно в подготовката на студенти по специална педагогика като хоноруван преподавател към катедра „Специална педагогика и логопедия” на ФНПП на СУ и базов директор. Владее отлично руски език, има добри комуникативни и писмени умения по английски език. Притежава множество сертификати и удостоверения от курсове за обучения от български и чуждестранни организации и институции.

3. Актуалност на проблема

Представената докторска дисертация безспорно е посветена на актуален проблем – взаимодействието между училището, семейството и обществото в условията на интегрирано обучение. В духа на новата философия в образованието – приобщаващото образование – пред българското училище застава предизвикателството да се превърне в място, където различието е ценност, която трябва да се уважава. Несъмнено приобщаващото образование е иновативен процес, който трябва да промени не само формата и времето прекарано в училище, но и подходът към преподаването и усвояването на учебното съдържание. Приобщаваща среда трябва да предостави възможност на всяко дете да развие оптимално своя капацитет. За осъществяването на тази амбициозна цел е необходимо активното участие и взаимодействието на учители, специалисти, родители и общественост.

Докторант Кисимова си поставя за цел разработване на модел чрез който да се оптимизира взаимодействието между учители, родители и общественост за промяна на нагласите и настроенията към децата със специални образователни потребности. Тази идея е особено ценна в контекста на прилагането на иновативни решения при осъществяването на интегрираното образование на тези деца и приобщаването им в обществото.

4. Познание на проблематиката от докторанта

От дисертационния труд е видно, че докторантката познава ключовата проблематика и умело внася интересни авторски интерпретации с научна и приложна насоченост.

5. Характеристика на дисертационната разработка

В съдържателно и количествено отношение представеният дисертационен труд напълно отговаря на изискванията за докторска дисертация. Структурата е класическа.

В *Глава I Теоретични параметри на проблема* г-жа Кисимова обръща внимание на въпроса къде е по-добре да бъдат обучавани децата със специални образователни потребности от гледна точка на правото им на качествено образование. Тя се фокусира върху ролите и значението на трите целеви групи за развитието на детето – семейство, училище, общество. Подчертава, че на съвременния етап на образователната ни система вече не става въпрос единствено за интеграция на тези деца, а за приобщаването им към обществото. Това изисква промяна в нагласите, за която е необходимо предприемането на нарочни мерки за преодоляване на съществуващите бариери и стереотипи.

В първи параграф (*Особености и роля на семейството за развитието и интеграцията на децата със СОП*) са изведени различни теории за ролята, която има семейството в онтогенетичното развитие на детето и при оформянето му като хармонична личност – биологични теории, психоаналитична традиция, когнитивна социализация, теории за научаването, екологичен модел на развитието, културна антропология.

Представени са възможните *най-вече негативни реакции*, които демонстрират родителите при поява на дете с увреждане – объркване, отчаяние, бягство, бунт, свръх протезиране, занемаряване, отхвърляне или реалистично отношение. Маркирани са

няколко ясно определени, и според докторант Кисимова, много *важни принципа*, които родителите трябва да имат предвид във взаимоотношенията със своите деца.

Внимание е отделено на някои от *формите на подготовка на родителите* на деца със специални образователни потребности. Коректно е посочено, че е необходимо те да се основават на партньорски взаимоотношения между семейството и професионалистите.

В края на параграфа са представени основни подходи при интерпретацията на съпоставката семейство – общество. Тук описанието се основава на показатели като: *роля на индивидите за прогрес на семейната институция; връзка на семейството с други социални институти; междуличностни отношения в семейството; възпитателна функция на семейството.*

Във втори параграф са поставени въпроси, отнасящи се до *ролята на обществото* за развитието и приобщаването на децата със специални образователни потребности. Описана е *грижата на обществото* към децата със специални образователни потребности през годините – от периода на тяхната изолация до равноправното им участие в живота на обществото. Определена е отговорността на обществото към децата с увреждания – пряка и косвена.

Задълбочено е разгледано *функционирането на доброволните обществени организации*. Презентирани са трите стадия в развитието на помощта за децата със специални образователни потребности (по Брохер, 1994). Изброени са принципите и изискванията на които се подчинява работата на тези организации. Изведена е ролята на милосърдието, благотворителността и дарителството.

Трети параграф е посветен на *ролята на училището* за интеграцията и приобщаването на децата със специални образователни потребности. В началото на параграфа са застъпени въпроси, свързани с ролята на специалните училища в зараждането на идеята за интеграция. В исторически план е проследено развитието на идеите за обучение на деца с увреждания – от сегрегирания среда до опитите за приобщаващо образование в съвремието. Застъпено е интегрираното обучение, като са определени същността и особеностите му. Значимо място е отделено на същността на приобщаващото образование и концепцията за невроразнообразието. Добросъвестно и в детайли са представени редица международни нормативни документи, формулиращи принципите и политиката на приобщаващото образование. Акцент е поставен на новите законодателни промени по отношение на образованието на деца със специални образователни потребности в нашата страна. Направено е сравнение между медицинския и социалния модел на уврежданията.

Дисертационният труд е разработен в преходен период на българската образователна система по отношение на децата и учениците със специални образователни потребности – на преминаване от интегрирано обучение към приобщаващо образование. Предложеният анализ на научната литература и настоящата практика свидетелстват за редица предизвикателства, стоящи пред съвременния учител – да реализира взаимодействия на няколко равнища – с колеги, родители и общественост.

Втора глава на дисертационната разработка представя *изследователската програма*. Коректно са описани обекта, предмета и основната цел на дисертацията.

Формулираните задачи логично следват от литературния анализ на първа глава.

Изведена е една хипотеза – за прилагане на модел от дейности, който да информира, инструктира и интегрира учители, семейства и общество към спецификата на децата със специални образователни потребности, за да се придобие необходимата чувствителност и мотивация за повишаване качеството на интеграционния процес.

Докторантката е представила логически прецизно и в детайли структурата и методиката на изследователската програма. В изследването са използвани обсервационни, диагностични, социометрични, статистически и експериментални методи: анкета, наблюдение, рейтинг, експертна оценка, педагогически експеримент, количествени и качествени методи със съответните критерии и показатели.

В изследването са включени общо 106 респонденти – ресурсни учители, учители от масови училища, специални педагози, родители на деца със и без специални образователни потребности и представители на обществеността. Търсено е противопоставяне на мненията на представители на семейства на деца със и без специални образователни потребности, учители на деца със специални образователни потребности и общество.

Подробно е описан приложения модел, състоящ се от 6 модула, включващ различни дейности (ситуационни и ролеви игри).

Инструментариумът е обособен в три групи: за всички участници в изследването (Тест на Белбин и Тест на Ленсиони за оценка на способността за работа в екип); за учители и родители (въпросник за нагласите към децата със специални образователни потребности и въпросник „Мениджърски способности на учителите”); за обществото (анкетна карта за доброволци и карта за експертна оценка).

Същинското изследване включва 5 основни етапа: подготвителен, констатиращ, формиращ, контролен и заключителен.

В трета глава – *Анализ на резултатите от проведеното изследване*, Поликсения Кисимова представя емпиричните данни последователно по отделните етапи на своето изследване, като използва 35 таблици, 19 диаграми и 1 фигура. В отделен параграф извежда статистическия анализ на данните. Осъществена е статистическа обработка на резултатите от изследването като е използван пакет SPSS, методите на описателната статистика и оценка на надеждността на използваните анкети с помощта на коефициента за вътрешна консистентност Алфа на Кронбах.

От анализа на резултатите от *констатиращия етап* (септември – декември 2016 г.) презентиращ нагласите на учители, родители и доброволци относно децата със специални образователни потребности, техните образователни потребности и необходимостта от приобщаването им, се стига до *извода, че са налице съществени разлики в резултатите на трите групи респонденти и по трите критерия за оценка*. Резултатите от изследването на *мениджърските способности на учителите и уменията им за работа в екип* показват, че те не са особено добре развити и се отразяват на *ефикасността при работа с родителите*.

Формирацията етап е проведен в периода януари – февруари 2017 г. На практика е приложен създаденият модел за оптимизация на взаимодействието „семејство – училище – общество”. Анализът на резултатите е представен по всеки от 6-те модула на модела, като е включена и оценка на експерти за ефективността на

модела. Заключение, което се прави е, че чрез този модел се *създават условия за активно учене* на всички участници в процеса по интеграция на децата със специални образователни потребности, а също и за *положителни емоции* при участието им в този процес.

По време на *контролния етап* (март – юни 2017 г.) са използвани същите инструменти от констатиращия етап, с изключение на теста на Белбин. На базата на получените данни, докторант Кисимова стига до обобщението, че *е налице промяна в нагласите* на учители, родители и общество към потребностите от образование на децата със специални образователни потребности *в положителна насока*.

В параграф 3.5. *Статистически анализ на данните* се представят в сравнителен план резултатите на учители от избраните две общообразователни училища по различните критерии на констатиращия и контролния етап. В сравнителен план са представени и отговорите на родителите на деца с и без образователни потребности. Следва сравнение на отговорите на обществеността – представители на неправителствени организации и доброволци. В края на параграфа е поместено сравнение на мениджърските способности на учителите от двете училища и оценката на родителите за тези способности.

Представени са много резултати със статистическа обработка, но в този параграф липсва достатъчно пълна интерпретация.

Последният параграф 3.6. *Анализ на заключителния етап* е схематичен и недовършен.

Анализът на резултатите от изследването е представен на количествено ниво, в таблици, графики и фигури, отразяващи статистическите данни. На тази основа докторантката успява да получи достоверни доказателства за издигнатата хипотеза.

6. Приноси на дисертационния труд

Докторант Кисимова е формулирала пет научни приноса, които могат да се отнесат към теорията и практиката на интегрираното обучение и приобщаващото образование. Според мен, важни са следните приносни моменти:

✓ Разработен е модел с подходи за оптимизиране на взаимодействието „семейство – училище – общество” в условията на интегрирано обучение, включващ разнообразни дейности и ролеви игри.

✓ Обоснована е необходимостта от мениджърски умения на учителя и умения за работа в екип като основни предпоставки за изграждане на партньорски отношения между семейството, училището и обществото за по-ефективна интеграция и приобщаване на децата със специални образователни потребности.

✓ Допусната е възможност за разработване на разширени и по-целенасочени модели, които да бъдат прилагани на практика в различни обучения, тренинги, програми, проекти и пр., отнасящи се до интеграцията и приобщаването на децата със специални образователни потребности.

7. Коментари и препоръки

Дисертационната разработка би спечелила в по-голяма степен, ако параграф 3.1. на трета глава – Анализ на подготвителния етап, е поместен при описание на етапите на изследването – параграф 2.5. на втора глава. Излишно се явява повторението на описанието на въпросниците за учители и родители със съответните

критерии и показатели, въпросника „Мениджърски способности на учителите” с критерии и показатели и въпросника за доброволци с критерии и показатели (на стр. 106 – стр.113 и на стр. 119 – стр.126).

В трета глава на разработката се забелязват редица повторения като например заключенията на стр. 128 са идентични с тези на стр. 131. Еднакви са и изводите направени на стр. 136 и тези на стр. 139-140.

Заключението излишно повтаря в съдържателно отношение увода на дисертацията.

Корелационните анализи биха имали по-голяма тежест ако родителите на деца с и без образователни потребности се диференцира по възраст, образователен ценз и социален статус. Липсва информация относно възрастовата и професионална характеристика на учителите. Не е представена информация за образователния им ценз и обученията, които са преминали.

Изводите в края на разработката са твърде много и част от тях повтарят обобщенията направени в трета глава. На други мястото им е тъкмо в трета глава – при анализа на емпирията.

Представянето на резултатите е лимитирано и не позволява да се открият съществените детайли от събраните данни. Препоръчвам на докторантката в бъдещите си публикации да обогати анализа на получената емпирия. Научните и научно-приложните приноси на дисертационното изследване също могат да бъдат публикувани и да получат обществено достойние.

Въпросите ми към г-жа Кисимова са:

В какво се изразява „малко по-различния поглед” върху взаимодействието семейство – училище – общество, какъвто принос определя тя самата?

По какъв начин учителите от Центъра за специална образователна подкрепа биха съдействали за взаимодействието между семейство – училище – общество за ефективна интеграция и приобщаване на децата със специални образователни потребности?

8. Публикации по темата на дисертационния труд

В периода 2002 – 2014 г. Поликсения Кисимова има 6 публикации по темата на дисертационния труд – 4 самостоятелни статии, поместени в списания „Специална педагогика” и „Образование и квалификация”, както и 2 доклада в сборници от международна конференция и докторантски научен семинар. В тях са представени взаимодействията помощно училище – семейство – общество; ролята на семействата на деца с умствена изостаналост като фактор за положителна промяна на обществените нагласи и пр. За съжаление липсват публикации на докторанта през последните 4 години.

9. Оценка на автореферата

Авторефератът е разработен върху 83 страници, отговаря на изискванията и представя точно съществените моменти и основните резултати от дисертационния труд.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Докторант Кисимова притежава сериозни теоретични знания и

професионални компетенции по научна специалност Специална педагогика. Тя показва качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване. Дисертационният труд отговаря на всички изисквания за подобен род научни разработки. Оформен е старателно, с ясно очертана насоченост към практиката. Направените изводи са важни за осъществяването на приобщаващото образование в България и за придобиване на умения от учителите за работа с родители и с представители на обществото, включително и мениджърски умения, умения за работа в екип и умения за ефективно ръководене на процеса по интеграция на децата със специални образователни потребности.

Оценката ми за дисертационния труд, автореферата и научните публикации е положителна. Това ми дава основание да предложа на Уважаемото Научно жури даде положителен вот за присъждане на образователната и научна степен „доктор” на СУ „Св. Климент Охридски” в областта на висше образование 1. Педагогически науки, Професионално направление 1.2. Педагогика (*Специална педагогика – Педагогика на деца с интелектуална недостатъчност*) на Поликсения Цветанова Кисимова.

13.07.2018 г.
гр. Шумен

проф. д-р Снежана Николова